

Komáromi Sándor

A régi német Sopron/Ödenburg protestáns irodalma és műveltsége (16-19. század)

Hazai német városok, reformáció, felekezeti kultúra

A magyarországi német nyelvű irodalom és műveltség korai fővonala (a régi Magyarországot értve) a lutheri reformációhoz csatlakozó városi németiség körében szilárdult meg – a népnyelvi stratégiára áttérő hitújítás nyelvészeti bresztésével. Az új kultúra a teológia vagy a humanista műveltségi konvenciók színterén, persze, a latinitás egyetemes standardját is tovább használja. Maga az anyanyelvi igény elsődlegesen a szakrális szövegfajokat érinti, melyek a reformált hitélet közösségi kommunikációját hordozzák, és arra, a helyre aktualizálható-fejleszthető szöveg- és stílusművelésre épít, amelyet a wittenbergi központ előformál és szétsugároz. Ez nem nyújt teret nagyobb változatosságnak. A felekezeti kommunikáció nyelvintenzitása ugyanakkor, habár csak késleltetve, áthat a laikus szféra nyelvgyakorlatára. A világi terű irodalmiság itt, a törzs-nyelvterület peremén valóban csak nagyon lassan zárkózik fel a felekezeti kommunikáció népnyelvi gyakorlatához. A kezdetén az egyszerű polgár naiv szövegalkotása áll. A népnyelv térhódításához egyébként a protestáns stratégia átvételével a katolikus ellenoffenzíva is hozzájárul. Az áttöréshez a tudományos területre is kiható kései, végső lökést jó kétszáz év múltán (sértve éppen a nációk nyelvi önrendelkezését) II. József németesítő nyelvrendelete adja.¹

A hitváltó városi német elit, a magisztrátus kiterjedt jogköreire támaszkodva, a Mohács utáni kettős királyválasztás, a meginduló török foglалás, a szervezetenként legyengült egyházkormányzás rendkívüli állapotaiban szívós következetességgel építi ki a maga felekezeti ellenstruktúráját

a katolikus intézményességgel szemben. Bátran használja a meglévő templomokat, a papi javadalmakat, a plébániai iskolát is. A klerikus létszámot a peregrináció megindulása előtt (de részben később is) az osztrák tartományokban vagy másutt már korán üldözött exuláns prédikátorok állják. Határközeleki pontokon egyébiránt több hullámban az egyszerű hitvallók köre is gazdagon bővül menekültekkel. A visszavágókkal kísért, küzdelmes folyamat az új típusú közösségek sorait a legszorosabban összezárja. A városi németiség irodalma a hitvalló közösség szemhatárán alapvetően közérdekű-didaktikus műfaji keretekbe rendeződik, a személyes érzelmi-gondolati távlatoktól már a racionális-gyakorlatias irányba eltolódó hitelvekkel elhatároltan. Visszatérő műformái: 1. a népnyelven írt helyi/regionális kitekintésű krónika, paszkvillusvers, posztilláskönyv stb., 2. a népnyelv és a latin között ingadozó iskolai színjáték, 3. a latintól legnehezebben megváló üdvözlő-, köszöntő-, búcsúztató költemény, emlékvers, szónoki beszéd (ez utóbbi: ellentét-párban az anyanyelven megszólaló egyházi beszéddel). A szerzőkör az elevenebb szellemű átlagpolgártól a jegyzőn, a művelt tanácsnok, ügyvéd, orvoson keresztül a lelkészi vagy pedagógusi szerepet (vagy egy személyben mindkettőt) betöltő, családi kötelekben élő, vagyis városplgári státuszú teológusig terjed. A spektrumban a vallási és világi indíttatású szövegek között olykor élesebb határ sem húzódik, mint például az iskolai színjáték vagy a helyi életvalóságból gazdagon merítő esketési és gyászbeszéd esetében.

A felekezeti önrendelkezés sorsát (már I. Ferdinánddal) a mind keményebben protestánsellenes Habsburg-politika, a vele szemben fellépő hazai, sőt a birodalmi protestáns rendek, egyszersmind a protestáns Erdély szolidaritása formálja. Hazai városi szinten fontos tényező egyúttal a városok közös összefogása az információcserétől a lelkész- és pedagóguscserén át a nyomdai szolgáltatásig. A hazai összefogás mellett nem kisebb jelentőségű a városhálózat egészének a birodalmi várospartnerekkel – a dél-német ellenreformáció gyors előretörése nyomán végül inkább közép- és észak-német központokkal – folytatott együttműködése. A nyelvi, felekezeti tekintetben homogén külső-belső német lutheránus kapcsolati háló a hazai német városok füzérét politikailag és kulturálisan egyenesen a császári-királyi udvarral ütköző birodalmi terekhez sorolja. A teológus-elit nagy része, akár ha üldöztetésében, kör-

¹ Pukánszky Béla: *A magyarországi német irodalom története*. [1926; új kiad.] Mária-besnyő – Gödöllő. 2002. 357.

be-körbejárja a tágas térséget, amint azt egy-egy hazai lelkészdinasztia mobilitása is reprezentálja.²

A felekezeti küzdelem a Királyi Magyarországon a Wesselényi-összeesküvés megtorlásához kapcsolódó, átfogó ellenreformációs lendülettel az 1670/80-as években végleg eldőlt a római egyház javára. A konfesszionalizáció korszaka a protestánsok számára 1781 türelmi rendeletét megelőző időszakban az általános jogfosztottság és a helyi túlkapások fájó tudomásulvételével zárul. A városi közéletből mindinkább kieső közösségek a maguk szűkebb körébe vonulnak vissza. A felekezeti elit befeléfordul; ebben segíti a dogmatikáról a belső elmélyedésre váltó pietista szemléldése. Gyakorlati törekvéseinek legjavát a magisztrátus helyett immár a konventek felügyelete alá vont oktató-nevelő intézmények felvirágoztatására fordítja. Ezek – újra a latin nyelvű kommunikáció primátusával – nem ritkán a hazai tudományosság, főként a honismeret és (vállvetve a kálvinista centrumokkal) a csírázó reáltudományok vezető műhelyeivé is válnak – a szerzetesrendek kezébe adott katolikus megfelelőik bölcséleti-filológiai érdekelttségével szemben. A honismereti dimenzióban Bél Mátyás szlovák-német-magyar luteránus szintézist megtestesítő pozsonyi műhelye kerül az élre a Notitia Hungariae 1735/42 között kiadott köteteivel és a hátrahagyott folytatással. Nagyrészt Bél munkásságának átfogó szemléletétől indul – ím, luteránus forrásból! – a hazai idegenajkú nációk egész „hungarus“ tudatának fejlődése.

Az irodalmi artikuláció terén a világias személyesség, az invenció szárnypróbálgatása is ebben az új helyzetben váltja fel a küzdelmi korszak közérdekű-didaktikus készítését. Fontos támasza: a kitekintés a nyelvterület protestáns gyökerekből jövő, polgáriasodó, immár a felvilágosodás korát érlelő kultúrájára. (Udvaroktól független költői társaságok, ízlés- és stílusreformok.) A lelkész, a pedagógus, a laikus értelmiségi közös tájékozódása a 18. század derekától – akkor már posztkonfesszionális szakaszon, a felekezeti kötelekeken átlépve – elvezet a kor németországi mintáit követő költői próbálkozásokhoz. Ezek a századvégen és a kora 19. században azután találkoznak és kereszteződnek az azonos mintákat saját közegébe fogadó nemzeti magyar fejlődéssel, majd e fejlődés sodró

² Pukánszky, 2002: A magyarországi német irodalom, i.m. 221-233.

lendülete mögé sorolva egyszersem elbénulnak és elhalnak. A fordítókörong most már: a török után újratelepült, az országos folyamatokhoz felzárkózó, ugyanakkor egyben magyarosodó német Buda és főképp Pest, de országosan is előrelendül a kulturális és irodalmi élet magyarosodása. Maga a németiség e szakaszban nyelvi bázisának menthetetlen visszaszorulásával néz szembe. A régi német-luteránus centrumok azonban az egybefonódott nyelvi-felekezeti identitás erejéből – irodalmi síkon – egy-egy magányos őrtálló utolsó leheletéig (késő 19. század) kitartanak nyelvi örökségük mellett.

*

A városi protestáns németiség irodalmi-műveltségi viszonyainak ezt a hullámmzó, töredezett fejlődését a kutatás a maga időfolyamatában – Pukánszky e tekintetben sem hézagmentes irodalomtörténete (1926) óta – még nem mutatta be, természetében nem jellemezte. A munkálkodást sokáig a részletfeltárás hiányosságai gátolták. A mulasztásokból az utóbbi évtizedek hazai, szlovákiai vagy burgenlandi kutatási lendülete azonban sok mindent pótol. A bővülő feltártság tükrében jól követhető körvonalak rajzolódnak ki. A fő elemeiben megragadható fejlődéskép jelzi: a hazai német nyelvű irodalom és műveltség meghatározó részét mintegy a 18. század végéig az evangélikus felekezeti háttérű városi írásbeliség adja. Ehelyütt a kép soproni metszetének rajzával próbálkozunk meg.

Sopron irodalmi ébredése a reformáció jegyében

A kiépülőfélben lévő ausztriai szomszédság bajor-frank népfellegéből származó, a 12. század végétől folyamatosan betelepülő soproni németiség³ – közösségformálódásának, értelmisége kialakulásának elhúzódnásá-

³ A véglegesedő Lajta-határ menti demográfiai, politikai és gazdasági viszonyok alakulásáról ld. August Ernst: *Geschichte des Burgenlandes*. Wien. 1987. 27-48; Mollay Károly: Sopron vármegye vázlatos története. In: Dercsényi Dezső (szerk.): *Sopron és környéke műemlékei*. 2. kiad. Bp. 1956. 44-45; A kronológiát ld. Házi Jenő: A városi kancellária kialakulása Sopronban. *Soproni Szemle* (továbbiakban: SSZ). 10. 1956. 210-211.

val⁴ – a reformáció győzelme előtt, néhány más központtól eltérően, éppen nem adja jelét népnyelvű irodalma ébredésének.⁵ Ám még az új hitgyakorlat áttörése is késleltetett folyamat a városban. Sopron, Buda elvesztése után, előlép a királyi országrész Pozsony mellett második legfontosabb városává, stratégiai szerepe egyenesen kulcsfontosságú Bécs török elleni védelme szempontjából. A város politikailag kényes helyzete önmagában magyarázhatja, hogy – noha már Mohács előtt, 1524-ben sor kerül királyi vizsgálatra lutheri tanok és nyomtatványok felbukkanásával kapcsolatban – az ágostai hitvallás nyílt bevezetésére a városban és jobbágyfalvakkal bővült körzetében csak 1565-től, a római álláspontot tisztázó tridenti zsinat (1545/63) után, egyben a türelmi politikát ígérő Habsburg Miksa (1564/76) trónra lépését követően kerül sor.⁶ A kivárásban feltehetőleg azonban a felkészült és rátermett helyi reformátor hiánya is közrejátszott.

Sopron várva várt reformátorát 1565-ben a Bécsi-erdőből származó és a városból házasodott Simon Gerengel (1518-1571) személyében fogadja. A hitéért Salzburgban rabságot szenvedett, szabadulása után a bajorországi Rothenburgban vezető lutheránus lelkészként munkálkodó költő-prédikátor élete utolsó néhány évében mint próbált felekezetszervező kiváló partnernek bizonyult a soproni „evangélikus kormányzás” számára, amely – 1584. évi váratlan felfüggesztéséig – a város új, protes-

⁴ A korai elit helyzetét vizsgálja Goda Károly: A hatalom szociológiája. Közéleti városvezető csoportok a 15-16. századi Sopronban. In: *Urbs. Magyar várostörténeti évkönyv*. 3. Bp. 2008. 111-13. A vendég-értelmiségi intézményét (jegyző, írnök, iskolamester) szemlélteti Mollay Károly: Többnyelvűség a középkori Sopronban. [3.] SSZ. 21. 1967. 322-323.

⁵ Mollay és mások beállításával szemben kétséges a Sopronból Bécsbe, I. (Habsburg) Albert özvegye: Luxemburgi Erzsébet udvarába került Helene Kottannerin 15. századi emlékiratának soproni kapcsolata, melynek udvari intrika a tárgy (visegrádi koronaráblás). Vö. Mollay Károly (Hrsg.): *Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin*. Wien. 1971; *A korona elrablása. Egy magyarországi nő, Kottanner Jánosné emlékirata 1439-1440-ból*. Bp. 1975.

⁶ A körülményeiben feltáratlan kérdéstről ezt vallja Pukánszky, 2002: *A magyarországi német irodalom*, i.m. 122. Mollay viszont a régi és az új hit közötti átmenet ingadozásaira gondol. Mollay K.: Többnyelvűség a középkori Sopronban. [5] SSZ. 22. 1968. 138. – Az események rajzát – más-más megvilágításban – ld. Payr Sándor: *A soproni evangélikus egyházközség története*. Sopron. 1917; katolikus nézetből Bán János: *Sopron újkori egyháztörténete*. Sopron. 1939.

táns életét keretbe fogta. A kései berendezkedés figyelemre méltó vonása a város törekvése a népnyelvi szolgálat biztosítására a török elől menekülőkkel újra jelentősebb létszámú magyar, vagy a városfalvakba felvett horvát népesség számára, magyar viszonylatban az oktatást beleértve.⁷

Gerengel meghívása, akit fogsága költővé érlelt, nevét ma egykorú kiadásokból ismert műveivel (így veretes panaszdalaival: *Vier Geystliche Klaglieder*, Szent János fejevételéről írt tragédiájával) jegyzi is az osztrák irodalomtörténet, a helyi irodalmi ébredés szempontjából is szerencsés választás.⁸ A reformátor nem csak ágendát, katekizmust ad a gyülekezetnek,⁹ hanem gyarapítja az ének- és imádságszövegek készletét is. E munkálkodáshoz szintűgy „Austriacus” lelkésztársa, Gregor Pharerus is hozzájárul. Nevükhöz köthető például a hős Zrínyi emlékére Szigetvár eleste után írt fohász – Luther ismert, török elleni könyörgésének mottójára.¹⁰ Gerengel soproni munkásságának irodalmi szempontból is része néhány, Rothenburgban vagy Augsburgban kiadott, utódainak mintát adó alkalmi prédikációja.¹¹

Sopron protestáns talajon végre megszülető irodalmának kezdőkörét szinte egészében a jövevényként érkező egyházi elit rajzolja ki, mielőtt az aktivitás a helyből jövő szereplőkre áttevődne. A helyzetképet példázza a Gerengel halálát követő időszak újabban fellelt dokumentuma, amely az 1580-ban Bécsen elhalt Christoph Klebelsperger, korábbi polgármester halotti búcsúztatásához kapcsolódik. Az egyetlen példányá-

⁷ A magyar nyelvű szolgálatban a korai szakaszon Szeremlyéni Mihály, Novanus Ferenc, Dragonus Gáspár, Beythe István váltják egymást. Fabiny Tibor: A soproni evangélikus líceum története. In: Györfly S., Hunyadi Z. (szerk.): *A soproni líceum*. Bp. 1986. 18-19.

⁸ Friedrich Károly: Gerengel Simon lelkész, a soproni evangélikus gyülekezet megszervezője. SSZ. 46. 1992. 2-31. – A Szent János-dráma modern kiadása napjainkból: Michael Gebhardt (Hrsg.), Simon Gerengel, *Das Johannesspiel*. Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft. 2000.

⁹ *Catechismus, Und Erklerung der christlichen Kinderlehre, wie die in der Kirchen Gottes zu Oedenburg in Hungern fuergetragen wird*. Regensburg. 1569; 1571-1619 között további három kiadásban.

¹⁰ *Andere Form zu bitten wider die Noth dess Türcken...* Pukánszky, 2002: *A magyarországi német irodalom*, i.m. 158-159; Friedrich, 1992: Gerengel Simon lelkész, i.m. 19-22.

¹¹ Kovács J. L.: Polgári irodalom és kultúra Nyugat-Magyarországon. In: *Fejezetek a magyarországi német irodalom történetéből*. Kisebbségkutatás-könyvek. Budapest. 2002. 35-41.

val ismert, épp az elejével hiányos nyomtatvány tartalma sorrendben: 1. a német gyászbeszéd vége, mely címszövege híján névvel nem azonosítható; 2. a kapcsolódó ima; 3. Jacob Ritschendel (vagy Rittschändl), Wittenbergben tanult, Ausztriából menekült lelkész latin disztichonokban írt 'Bűnvallása és fogadalma' – megtoldva jambikus sorokba tördelt német átköltésével; végül: 4. a magyar iskola (!) rektoraként bemutatkozó („Löwenbergi”) Johannes Funck ugyancsak latin gyászelégiája, ez esetben fordítás nélkül. Ritschendel költeménye a Gerengel által is művelt, személyes ihletű vallásos líra folytatódó lehetőségét jelzi – a népnyelv és a latin között ingadozva. A bevezető, csonka gyászbeszéd szerzőségét a rákövetkező költői mű nyomán bizvást tulajdoníthatjuk szintén Ritschendelnek. A Funck-elégia a város közéletét hamarosan át meg átszövő alkalmi versszerzés első, Sopronból ismert emléke.¹²

Vallásos irodalom és „városi”-laikus ellenpontja

A rudolfi időszak (1576-1608) szigorítása – főként Draskovich György püspök, egyben királyi helytartó és főkancellár kérlelhetetlen fellépésével – Sopronban 1584-ben egyelőre eléri a katolikus berendezkedés visszaállítását; az evangélikusok elvesztik az elfoglalt templomokat és a latin iskolát is. A helyből származó prédikátorokat, tanítókat rendeltileg elbocsátják, a jövevényeket kiutasítják. Utóbbiak közé tartozik a melanchtoni humanista-protestáns nevelésszmeny próbált, előzőleg Besztercebányán és Selmecebányán is szolgált képviselője: Abraham Schremmel – a protestáns körökben híres strassburgi iskola köréből.¹³

Az evangélikus hitélet szilenciumra kényszerül egészen a Bocskai-felkelést lezáró bécsi békéig (1606). A jó húsz év kiesés a protestáns talajon álló irodalom további kibontakozását is megakasztja, generációra való lehetőséget vesz ki a fejlődésből. A megtizedelt és jogfosztott elit csak külső kapcsolataira támaszkodhat. Mindenekelőtt a Krajnából elüldözött,

a vidék protestáns főúri központjait körbejáró Manlius (Mannel) nyomdája segítségével ad életjelt magáról. Ketten a szereplők közül magyarok: Frankovics (Frankovith) Gergely soproni „physicus doctor” és botanikus – Beythe István németújvári köréből, valamint Dragonus Gáspár, 1576-82 között a városban szolgált prédikátor. Frankovics lelki tanácsokkal tűzdelt orvosbotanikai kalauzt ad ki anyanyelvén (*Hasznos és fölötte szükséges könyv*, 1585), mely időben a második magyar orvosi könyvnek számít; Dragonus pedig latin teológiai munkával lép a nyilvánosságra (*Speculum theologicum*, 1591). A számkivetett soproni evangélikusság vigaszára szolgál az általuk teológiai tanárként tisztelt gráci elsőlelkész, Jeremias Homberger tankönyve (*Flosculus Eden*, 1584), melynek ajánlása szójátékkal az „Éden” fogalmát „Ödenburgra” érti. Elevenére tapint az ajánlás címtettjeinek Sopronban Manlius 1584-re szóló saját (G. Caesius nyomán összeállított) német naptára a régi és új időszámítás szerinti párhuzamos szerkesztésével,¹⁴ hiszen a város a többi között a Gergely-naptár elutasítása miatt került szembe a felsőbbsséggel. Manlius 1610-ben távozik az élők sorából, de utódja később tesz még szolgálatokat Sopronnak.

*

A protestáns nyilvánosság felszámolása önmagában nem töri meg a lutheránus polgárságot. Tiltva is Keresztúrra, Nyékre jár ki istentiszteletre, keresztelőre, ahol Sopron egy-egy elkergetett lelkészét a Nádasdyak, a Dersffyék befogadják. Fiait a Nádasdyakhoz, Csepregre adja iskolába, és folytatódik az egyetemjárás Wittenbergbe. A peregrináció fenntartásában növekvő szerep vár a polgárközösség mecénatúrájára. A szellemi élet helyben elapad, hiányzó dinamikáját a visszatérő katolikus klerikusok nem pótolják. A fojtó csendet váratlanul veri fel 1595-ben Hans Wiener, Bécs, Grác, Boroszló iskoláit körbejárt helybeli polgárfíjú kézen-közön terjedő, a soproni polgárasszonyok erkölcsre írt gúnyverse: *Colloquium zwayer ratsgesöllen: Lillus et Stillus* (Két írnök-legény: Lillus és Stillus beszélgetése). A két szájba adott, pergő

¹⁴ *Schreibkalender auff den alt und neuen form auff das Jar [...] MDLXXXIII*. Vö. Borsa Gedeon: Ismeretlen Manlius-naptár. *Magyar Könyvszemle*. 71. 1955. 116-117. – A tágabb háttérről Uő.: Nyomtatványok Manlius kötetábláiban. In: *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*. 1972. Bp. 165-203.

¹² Pröhle Jenő: Ismeretlen soproni vonatkozású töredékek a XVI. századból. *SSZ*. 33. 1979. 243-255.

¹³ Fabiny, 1986: A soproni evangélikus líceum, i.m. 10-18.

ritmusú felelgető strófák csúfondáros, a felismerhetőségig valóságos hölgymustrája kihívja szerzője ellen a polgárság krémjéhez tartozó férj-urak haragját. Fogságában a per alatt, melyben már-már halált kérnek a fejére, nevét akrosztikonba rejtve, életéért könyörgő istenes énekét is megírja (*Herr Gott in himels trone...*).¹⁵ A paszkvillusvers formáját tekintve a Boroszlóban még eleven mesterdal, vaskos kitételeivel pedig a középkori vágáns költészet nyomdokain jár, és valódi költőtehetségről ad számot, mint a Könyörgés is. A csúfolódó verssel egy pillanatra a köznapi szemhatárú „városi”-profán irodalom szele éri el a várost, elementáris világlátás a reneszánsz életérzés eleven villanása. Csak sajnálni lehet, hogy a fiatal Wiener száműzése után költői próbálkozásait nem folytatja, pontosabban, hogy személye is belevész a homályba.

A várospolgár hétköznapjai más oldalról, másként nyerne kifejezést a folyó eseményeknek szentelt, de múltat is idéző városkrónikákban. Az írásforma első ismert, irodalmilag kamatozó példája Marx (Marcus) Faut és Melchior Klein 1610-16 között felváltva írt munkája (*Khurze Verzaichnüs [...]*), amely csak legújabb időben került kiadásra.¹⁶ Faut wittenbergi tanulmányai után hazatérve hamarosan belső tanácsos, a Lipcséből betelepedett Klein pedig hivatalvesztéséig iskolamester, utána kereskedő, céhmester. A krónika a korabeli mozaikok mellett visszatekint a felekezeti vívmányok, a valláselnyomás és a megszabadulás időszakára, adatközlők és talán írott források nyomán pedig egészen 1526-ig pillant vissza, vagy még régebbre. Némely várostörténeti adat tekintetében ősforrás, összességében – főképp a humanista képzésben részesült Faut terjedelmileg is nagyobb anyaga jóvoltából – pedig a kor metszetének városi protestáns látószögből történő felvillantása.¹⁷ A fel-

¹⁵ A két költeményt a periratokkal közzétette Házi Jenő, In: EPhK. 1942. 160-177. Vö. Mollay K.: A német nyelvű írásbeliség és szépirodalom a XVI. század végén Sopronban. *Helikon*. 17. 1971. 451-452; Kovács J. L.: Wiener János csúfalkodó paszkvillusa a soproni lányok és asszonyok erkölcséről. *Várhely*. 6. 2000. 3. 110-118.

¹⁶ Die Chronic des Marx Faut und Melchior Klein. – Faut Márk és Klein Menyhért krónikája: 1526-1616. [Két nyelven közread., bev.] Kovács J. L., 1995. Sopron; Eisenstadt. Vö. Kovács J. L., 2002: Polgári irodalom és kultúra, i.m., 88-105.

¹⁷ Faut anyaga a közreadó szerint sejteti egy átfogóbb történeti munka tervét. Faut egyéb munkássága hagyatéki leltárában említett versgyűjteményének tételadatán kívül

jegyzésekben sok egyéb mellett előkerül – 1611-ből – „a megboldogult Nádasdy Ferenc” özvegye, Báthory Erzsébet vesztének híre. (Lakonikus rövidegességgel és a véres cselekedetekre egyáltalán nem utalva: „[...] a nádor úr, és különösen őfelsége, a király, annak csejtei uradalmába bezáratta és elfalaztatta”, 145. o.) Irodalmilag releváns a ponyvaízü híresztelések, csúfondáros anekdoták orális forráskörre utaló beiktatása. Utóbiakban rendszerint valamely protestánsfaló egyházi, udvari személy vagy éppen a beszállásoló katonaság jár pórul. A nyelvterületi összekötetések elevenségét, egyben a városi folklór jelenlétét érzékelteti az esemény „megéneklésében” kicsengő lövészünnep felidézése 1581-ből, ami szerint az ausztriai Linzből vendégként jelenlevő „tréfamester” a résztvevőket „saját emlékezetére az abc szerint rímbe szedve megtréfálta és megénekelte” (110.) Hans Wiener nem sokkal később, bár ha kéretlenül, szinte hasonló „tréfamesterséget” vállal. Klein szűkebb, lokális érdeklődését a munkás napok, a terméseredmények, a természet forgása keltik fel. Ezt, az egyszerűbb „annales”-típust több későbbi házi, családi krónika folytatja, jobbára a mezei gazdálkodás, a bortermelés látókörében. De Michael Payr gazdapolgár és fia, Georg (Zrínyi seregében 1663-ban élelmezési mester) 1584-ig visszatekintő és 1700-ig vezetett feljegyzései, ha tanult tájékozottság nélkül is, Faut módszerére emlékeztetnek.¹⁸

A város-szuverenitás humanista utópiája – Christoph Lackner (1571-1631)

Az 1580-ból származó halotti búcsúztató szereplői közül a lelkész-költő és a verselő rektor egyként jövevények Sopronban. A Bocskai-hadjárat kihatásaként újraébredő evangélikus hitélet és oktatás továbbra is rá van utalva vendégekre. A betelepített családok itt felnövő és protestáns egyetemeken kitanított fiatalokból ezzel szemben most már kifermődni látszik a város gyökeresebb világi értelmisége, amely egyúttal betagozó-

(„Carmina autore Marco Fautore”) nem ismert. Kovács J. L.: A Soproni Nemes Tudósok Társasága. 1604-1674. *Helikon*. 17. 1971. p. 462.

¹⁸ Payr György és Payr Mihály Krónikája. 1584- 1700. Jegyz. ell.: Heimler Károly. Sopron. 1942.

dik a városvezetésbe.¹⁹ Az új, eleven tudatú értelmiség – ha főképp latin nyelvi ágon is – a protestáns talajon megindult irodalmi-kulturális felvirágzáshoz is erőteljesen hozzájárul.

Sopron, tartva Bécs kiszámítható bosszújától, 1605-ben Bocskai hadainak nem hódol meg, legfeljebb külvárosa pusztulásával fizet érte. A bécsi békével azonban visszanyeri vallásszabadságát. Az egyezés a katolikusoknak szóló biztosítékok mellett nemcsak visszaállítja az evangélikus kormányzást, de törvényességét is deklarálja. Az új korszak kiemelkedő várospolitikai személyisége és egyben vezető író-alakja, ágostai hitvalló bajor-osztrák ötvösmester fiaként: Christoph Lackner – csepregi, gráci iskolaévei után Padovában végzett jogi doktor. Neveltetésében az életrajzi hagyomány nagy fontosságot tulajdonít művelt nevelőanyjának, aki személyében a szomszédos zálogterületeken tevékenykedő horvát reformátor, Stephanus Consul lánya, első házasságában a fentebb bemutatott Ritschen-del lelkész hitvestársa. Lackner peregrinációjából hazatérve (1597) gyorsan halad előre a közéleti-politikai pályán: hamarosan tanácsnok, majd több fordulóban városbíró, 1613-1619 között, illetve később is többször újraválasztott polgármester, a város érdemdús követe országgyűléseken és az udvarnál. Nemességet szerez; az udvar később palotagrófi címmel jutalmazza. Személyi kvalitásai erejéből gyümölcsöző személyes kapcsolatokat ápol a vármegye és az udvar tisztviselőivel, főrendekkel, amit a város érdekében gazdagon kamatoztat. Látóköre és tanácsbeli társaira is átható diplomáciai érzéke elhatározó módon játszik közre a felekezeti szembenállást vagy az udvar és a város egyéb ellentéteit fékező egyensúlyi politikában.²⁰

Lackner korai működésének záróköve: a „Soproni Nemes Tudósok Társasága” (Foedus Studiosorum Nobilium Semproniense; „Stu-

dentenbund”) megalapítása a valláselnymás utolsó idejében (1604),²¹ melynek művelődési, tanulmányi ösztöndíj- és könyvgyűjtő programja, felolvasó fóruma serkenti az 1606-tól újralegitimált evangélikus közönség felemelkedését²² – vallásszabadságának újabb vereségéig (1673/74). A Társaság korai életéből fennmaradt szövegmélek a személyében közelebbről nem ismert J. Sertorius latin disztichonokban írt verse, mely díszes serleg-ajándékáért Lacknertét köszönti (1607).²³

*

Lackner írói munkássága gyakorlati célú értekezései vagy Justinianus „Institúciói”-hoz fűzött (1617-ben továbbfejlesztve kiadott) kommentárjai mellett a Társaság összejövetelén és más alkalmakkor az 1610-es évek elején elhangzó beszédekkel indul, melyek az „alattvalói” erények (tisza lélek, jámborság, önzetlenség, az uralkodó iránti hűség), és az ugyanezekkel teljes, de tudásvágygal is megáldott, műveltségre alapozott „igaz nemesség” (*vera nobilitas*) eszménye körül forognak. Lackner eszme-futtatásait városvezetői és közösségnevelő szereptudata vezérli. A humanista újsztoicizmus alapján álló emberkép a reformált hitű várospolgár méltó, persze, utópiaszzerű politikai identitásigényét jelzi. (Anélkül, hogy azt az újragyarapódó katolikus réteg ellen fordítaná. A katolikusok Lacknert többnyire becsülték is.) Hogy az orátor mindig a soproni polgárról és emberről beszél, elárulja „Sopron város dícséretéről” 1612-ben mondott szenvedélyes beszéde,²⁴ melynek retorikai ívében az erények sora pontosan a „haza”, azaz, kontextusa szerint: a szülő- és lakóhely iránti odaadás parancsából bomlik ki, és mindjárt kibővül a közért viselt felelősséggel.

¹⁹ Ld. Grill Tibor: „Studia humanitatis” a XVI-XVII. századi Sopronban. SSZ. 47. 1993. 339-348.

²⁰ Lackner életrajzához ld. Kovács J. L.: *Lackner Kristóf és kora.* (Cop. 1972. 2. bőv. és jav. kiad.) Sopron. 2004. 7-39; a Bologna előtti évek, egyszersmind Lackner mint N. Gablman- („Gabelmann Miklós”-) tanítvány szempontjából P. Szabó Béla: Lackner Kristóf első nyomtatott jogi munkája. In: *Tanulmányok dr. Molnár Imre egyetemi tanár 70. születésnapjára.* Szeged. 2004. 333-367. – Korábban nem ismert részletekkel, pontosításokkal szolgál Lackner nemrég felfedezett önéletrajza: Tóth Gergely (közread.): *Lackner Kristófnak, mindkét jog doktorának rövid önéletrajza.* Sopron. 2008.

²¹ Márta Fata kiemeli a lépés ellenálló élet: Fata, Márta: *Ungarn, das Reich der Stephanskronen, im Zeitalter der Reformation und der Konfessionalisierung.* Münster. 2000. 160.

²² A Tudós Társaságról bővebben Kovács J. L., 1971: *A Soproni Nemes Tudósok,* i.m. 454-467; Grill Tibor: Literátuscéh vagy Tudós Társaság? Gondolatok Lackner Kristóf Soproni Nemes Tudós Társaságáról. In: *Házi Jenő emlékkönyv.* Sopron. 1993. 181-199.

²³ Mollay, 1968. Többnyelvűség a középkori Sopronban, i.m. 148-150.

²⁴ *Oratio de laudibus Regiae atque Liberae civitatis Semproniensis.* (Közread. két nyelven: Grill Tibor.) In: Lymbus. Művelődéstörténeti Tár. III. Szeged. 1991. 45-97.

A humanista erkölcsű, az egyén közösségi kötelmeivel kijelölt ember-és világgép felmutatása az európai horizonton tájékozott Lacknernél összekapcsolódik a pánszofikus emblematika kordivatának szemléltető kedvével.²⁵ Lackner a motívumtárat fejleszti is, és a felhasznált ábrákat maga metszi az elsajátított apai mesterség birtokában.²⁶ Az emblematikus munkák átfogó latin nyelvűségén belül a mottók, a szubszkripciók esetenként német alakban is megjelennek. Az író fajsúlyosabb munkái – a királytükör bevett műfaji lehetőségeivel élve – országos aktuálpolitikai mondanivalót hordoznak. A híres „Korona-leírás” (*Coronae Hungariae emblematica descriptio*, Lauingen, 1615) témája: a jó kormányzás; a korona-lemezek helyébe rajzolt képábrázolások az öntudatos alattvalói hűség jegyében elvárt uralkodói magatartást példázzák. (Az 1608-ban trónra került II. Mátyás politikai ígéreteit számon tartva.) A *Maiestatis Hungariae Aquila* (Magyarország uralkodójának sas-jelvénye, Keresztur, 1617)²⁷ a soproni Előkapura felfestett birodalmi sas szimbolikájának szentelt munka. Sopron a jelvényt mint városcímere kiegészítő elemét később a városban tartott 1622. évi országgyűlés alkalmával II. Ferdinándtól hivatalosan meg is kapja. Az uralkodói erények, a jó kormányzás eszmekörét Lackner egy-egy, Sopronban a diáksággal előadatott iskoladrámában is feldolgozza.²⁸ Az emblematikus munkák ábrái, jelmondatai a városháza falain kívül és belül felkerülnek.²⁹

²⁵ Embléma-szótár: *Florilegus Aegyptiacus in agro Sempronensi* (Keresztur, 1617); erénytükör: *Emblematischer Tugend Spiegel* (Odera-Frankfurt, 1618); a „Rövid önéletrajz” tanúsága szerint megjelenési évüktől függetlenül 1613-mal bezárólag elkészült művek. (Oratio de laudibus..., 24.)

²⁶ Rózsa György: Lackner Kristóf, a rézmetsző. *SSZ.* 25. 1971. 194-207; 312-322.

²⁷ A „Florilegus Aegyptiacus”-szal együtt, hasonmás kiad. Kőszeghy Péter gondozásában Kovács J. L. előszavával: Bp. 1988.

²⁸ *Cura regia* (J. Bocatius ajánló költeményével, Kassa, 1616); új kiad. In: *Magyarországi latin nyelvű protestáns iskoladrámák a XVII-XVIII. századból*. Sajtó alá rend. Alszeghy Zsoltné [et al.] Bp. 2005. 25-112; *Electio Trigoniana*. Odera-Frankfurt. 1617. Lackner harmadik, a jó gazdálkodásról szóló iskoladrámája: *Actus oeconomicus* (uo. 1619). – A művek komikus karakterbetétei népnyelvi elemeket is használnak. Vö. Kovács J. L.: *A soproni Parnasszus. Sopron-Ödenburg kétnyelvű irodalma kezdetektől napjainkig*. Kisebbségkutatás-könyvek. Bp. 2003. 38-39; Grüll Tibor: *Városi irodalom a XVII. Századi Sopronban*. *SSZ.* 50. 1996. 3.

²⁹ Grüll, 1996: *Városi irodalom*, i.m. 5.

Az író Lacknert a hazai irodalomtörténet (érintőlegesen) a reneszánszból a barokkba hajló humanista kultúra manierista fejlődésszakaszával jegyzi, de gondolati eredetiségét kétségbe vonja, nyelvi, stílári latinságát szerénynek ítéli. Lényegében azonban adós marad az életmű érdemi bemutatásával. Itt úgy véljük: gondolkodói eredetiségénél történetileg lényegesebb mondandóinak helyi relevanciája. A nemes tanácsos és humanista műveltségű városvezető törekvése: Sopron város-szuverenitásának felépítése, amely a maga integritásában, ahogy a Győr és a Rábaköz elestével nagyobb számban betelepülő nemesség is hozzásimul, egyenrangú a régió főúri környezetével, tekintélyt parancsol az udvarral fennálló egyenlőtlen partnerségben, és legalább reprezentációjában „udvarképes”. Lackner elképzelése motiválja személyes jókapcsolatait az országrész főembereivel, közöttük Thurzó György nádorral vagy Győr akkori, toleráns szellemű, humanista püspökével, Náprágyi Demeterrel, akiknek kinyomtatott műveit is ajánlja. Mindez – túl azon, amit a városi életforma „átudvariasodásaként” említ a kor kultúrtörténész³⁰ – a korszakos reprezentativitás színezetét kölcsönzi az 1610 körül rövid néhány évre több oldalról védett protestáns miliónek.

*

Sopron, bízva a fejedelem sikerében, a protestáns Bethlennek 1619 végén meghódol.³¹ De az offenzíva elakad; a város osztályrésze: Canossa-járás a királyi hadvezetőségénél és az udvarnál. A drámai időszak tapasztalata megtöri Lackner harmóniába vont alattvaló-eszményét, utopisztikus várostervét is keresztülhúzza. Írói lendülete elbizonytalanodik: még foglalkoztatja a háborús viszonyok, a hadi morál emblematikus értelmezése (*Galea Martis*, Tübingen, 1625), egyebekben azonban csak szemelget kiformált bölcséletéből.³² Most a protestáns kezekbe visszakerült

³⁰ Angyal Endre: Lackner Kristóf és a barokk humanizmus kezdetei. *SSZ.* 8. 1944. 1-18. (Angyal a kelet-közép-európai „barokk humanizmus” jeles úttörőjeként tekint Lacknerre.)

³¹ A történelmi pillanat soproni nézetéről ld. Vinkler Bálint: Bethlen Gábor és Sopron kapcsolatáról. *SSZ.* 59. 2005. 242-250; Szende Katalin: Sopron városának sérelmei az 1619-20-as országgyűlésen. *SSZ.* 45. 1991. 242-248.

³² *Aphorismi politici* (Tübingen, 1625; Antonio Guevara *Horologium principum*-a alapján); *Salicetum Soproniense* (Soproni füzes, epigrammák, idézetek; Bécs, 1626). Vö. Kovács J. L., 2004: *Lackner Kristóf és kora*, i.m. 148-162.

latin iskola korszerű gimnáziummá fejlesztése kerül figyelme előterébe. Ennek tervét a tanács benyújtja már Bethlennek, folyamodványával azután kénytelen-kelletlen Bécshez tér vissza. Az eszmei célkitűzésekre kiterjedő program Lackner nevéhez fűződik.³³ Az intézmény regionális súlyát növeli Csepreg jelentékeny evangélikus iskolájának megszűnése (a mezőváros Nádasdy Pált Bethlen-szövetségéért büntető feldúlásával), nemkülönben az ausztriai protestáns oktatás végleges felszámolása.

Lackner nyomdokain – A peregrináció felfutása – Újraeledő parókia

A változó politikai frontok a nyugati országrészen a törékeny vallásbékével (Nikolsburg: 1621, Linz: 1645) a katolikus restauráció megindulásának kedveznek. Az időszak hőse a korai katolizálásával sebesen emelkedő Esterházy Miklós (fiatalon még közvetlen viszonyban Lacknerrel), aki új birtokaival Sopront lassan közrefogja, az itt tartott 1625-ös országgyűlésen nádorrá választják, majd a vármegye "örökös" főispánóságát is ráruházzák. A 20-as évek végén (kiterjesztve a jobbágyalattvalókra) katolizál Batthyány Ádám, 1643-ban Nádasdy (III.) Ferenc, a régióban meghatározó két főúri családból. Győr – Nagyszombattal, az Esterházyakkal és az udvarral karöltve – a 30-as években Sopronban is letelepíti a jezsuitákat. Kollégiumuk elindítása (1636) jövővel terhes lépés, egyszersmind versenykihívás az evangélikus tanintézmény számára. Látványos ünnepélyeiket, színelőadásait az Esterházyak mecénálják.

Sopron protestáns értelmisége az új szakaszban sok szempontból tovább viszi a „Tudós Társaság” és az alapító művelődési programját. Maga a Társaság töredezettség formában folytatja munkáját.³⁴ Új

³³ Fabiny, 1986: A soproni evangélikus líceum, i.m. 23-26; újabban Kovács J. L.: „...In negocio erigendi Gymnasij...” SSZ. 48. 1994. 32-43; Lackner nevelésezsményéhez ld. Szende K., Grüll T.: Lackner Kristóf beszéde Huber Márk iskolafelügyelő beiktatására. SSZ. 45. 1991. 237-241.

³⁴ Kovács J. L.: „Ti vagytok a Város világossága...” Adatok a Tudós Társaság második korszakához. 1631-1674. SSZ. 59. 2005. 51-260.

oldalról nyer kifejezést Lackner reprezentáció-eszméje Andreas Rauch (1592-1656), Ausztriából menekült zeneszerző-organista munkásságában, aki 1628-tól haláláig a templomi vokális és hangszeres zeneszolgáltatás mellett politikai alkalmakra (országgyűlések, koronázások) írt nagyszabású eredeti művekkel is előáll. A korai protestáns-barokk zene nemzetközi élvonalában alkotó muzsikusként a Lajta-melléki Pottendorfból származott el, és a Bécs melletti Hernals rendi védelem alatt állt lutheránus fellegvárában működött az alsó- és felső-ausztriai protestáns hitélet átfogó betiltásáig (1626). Első (elveszett) soproni munkája: gyászéneke Lackner Kristóf halálára.³⁵

Lackner jogelméleti örökébe lép a Wittenbergben, Tübingenben vagy másutt készült, tematikailag úttörő érdemű egyetemi értekezések jó néhányra. Szerzőiket gyakran a hazai közjog helyzete foglalkoztatja, mint a város egyik vezető családját képviselő Wilhelm Artner (Lacknerhez hasonlóan "mindkét jog" doktora és polgármester) vagy J. A. Lochner esetében.³⁶ Lackner lokálpatriotizmusához kapcsolódik Matthias Rosner (később a Sopronhoz tartozó Ágfalva lelkésze) *Dissertatio Geographica [...]*-ja (1660), mely a város topográfiai vázlatát adja.³⁷ A disszertácók hazatérve gyakorlati síkon tevékenykednek, szerzőként ritkán lépnek színre, de korai munkáik beépülnek a szellemi vérkeringésbe.

*

³⁵ Vö. Bárdos Kornél: *Sopron zenéje a 16-18. században*. Bp. 1984. 50-79; Pausz, Josef: Rauch András: egy evangélikus muzsikusként az ellenreformáció viszonyaitól. SSZ. 46. 1992. 193-212. – Bárdos további fejezetei tanúsítják: az első hazai virginálkönyv szerzője (Johann Wohlmuth) révén vagy az élénk regensburgi kapcsolatokkal méltó a folytatás is.

³⁶ Vö. Fata, M.: *Studenten aus Ungarn und Siebenbürgen an der Universität Tübingen*. In: M. Fata [et al.] (Hrsg.), *Peregrinatio Hungarica. Studenten aus Ungarn an deutschen und österreichischen Hochschulen [...]* Stuttgart. 2006. 250-252; Gönczi, Katalin: *Tübingen juristische Dissertationen und ihr Beitrag zum öffentlichen Recht Ungarns im 17. Jahrhundert*. In: *Ungarn-Jahrbuch*. 28. München. 2007. 301-307.

³⁷ Magyarul: Sopron leírása 1660-ból. (Bev. Csatkai Endre) SSZ. 14. 1960. 300-311. – A témát továbbfűzi az orvosnak készülő Abraham Gruber műve: *Descriptio Sempronii [...]* (Pozsony, 1676). Korábban volt ismert Jeremias Scholtz orvos Balf gyógyvizéről latin és magyar nyelven is kiadott, elveszett munkája (1631).

A városi értelmiségi Lackner írói működését követően az irodalmi-kulturális törekvések súlypontja visszahelyeződik a parochiális centrumra, illetve az iskolára, ami inkább kedvez a népnyelvi megnyilatkozásnak. A soproni evangélikusok Gerengel után újabb kiemelkedő lelkész képviselője 1623-tól haláláig – emlékezetes gyászbeszédeivel, de iskolafelügyelői, majd rektori tevékenységével is – a fehérhegyi csatát követően Morvaországból menekült Paul Schubert (?-1649). A lelkész halálára az „elárvult” tanulók szájába adott, fiának és egyben lelkésztársának: Johann Schubertnek tulajdonítható siratóvers (*Klaggespräch*) az időszak őszinte ihletésű költői terméke.³⁸ Szövegemlékekkel ugyan nem rendelkezünk, de a feljegyzési hagyomány utal a népnyelvű iskoladráma megjelenésére már Lackner latinul írt darabjaival egy időben.³⁹ Folyamatosabb gyakorlat sejthető az 50-es években a poétikai területen különösen felkészült, szepességi háttérű konrektor, Daniel Klesch tollából, mint arról önnön visszaemlékezései szólnak.⁴⁰ A kevés számban ismert német költői szövegek sorában talán legbecsesebb – a tübingai magyar peregrinusok Zrínyi Miklós-emlékkiadványának (*Honor posthumus [...]*, 1664) darabjaként – Georg Preisegger egykorú formakonvenciót követő gyász-szonettje: Über den traurigen und urverhofften Fall Herrn Grafen Niclas von Serin.⁴¹ Sopronból indul ki már a gyűjtemény előkészítése: Vittnyédy István, a nyugat-magyarországi vallási küzdelemnek és a készülődő rendi ellenállásnak elkötelezett, Zrínyivel szoros kapcsolatban állt ügyvéd, magyar társjegyző és városi követ köréből, aki koráb-

³⁸ Vö. Payr, 1917: *A soproni evangélikus egyházközség*, i.m., 294-295; Pukánszky, 2002: *A magyarországi német irodalom*, i.m., 238.

³⁹ Payr forrásai nyomán ld. Pukánszky, 2002: *A magyarországi német irodalom*, i.m., 317. Vö. Staud Géza: *Iskolai színjátékok Sopronban (1615-1776)*. SSZ. 31. 1977. 11-33. (Staud a helyi jezsuita színjátszás adatait is áttekinti.)

⁴⁰ Vö. Pukánszky, 2002: *A magyarországi német irodalom*, i.m. 318; Kovács J. L., 2005: „Ti vagytok a Város világossága, i.m., 257. – A szülőföldjére visszatérő, majd üldöztetésben Németföldön menedékre lelt Daniel Klesch (1619-1697) a hazai reformáció egyik legismertebb képviselője.

⁴¹ Csatkai Endre: Soproni diákverselők a 17. század derekán. SSZ. 9. 1955. 75-85. – A gyűjteményben latin verssel szerepel Sopronból a disszertációjával már említett Lochner; Preisegger hamarosan érkezik is - kora háborús világról: *Dissertatio politica de bello* (Altdorf, 1666).

ban az evangélikus líceum tanulócsoportjaival megnyíló magyar gimnázium felállítását (1657) kezdeményezte.⁴²

A század második felének felekezeti aktivitására három nagyformátumú lelkész nyomja rá a bélyegét. Kettejük: Matthias Lang (1622-1682) és Christoph Sowitsch/Sobitsch (1622-1692) soproni születésű (de Sowitsch atyja még beköltöző volt), az elzászi származású, fiatalabb, mégis elsőlelkészként beiktatott Johann Conrad Barth (1634-1692) a bécsi dán követség prédikatori állásából kerül Sopronba. Az ellenreformáció soproni győzelme idején (1673/74) mindhárman erőteljes személyiségük teljes súlyával állnak a hívő közösség mellett. Lang és Barth munkássága egyszersmind az időszak irodalmi arculatát is igénnyel formálja. Lang, bécsi jezsuita hitszónokok címére szóló hitvédő irataival,⁴³ alkalmi beszédeivel, énekeskönyvével, könyvtárszervező munkájával⁴⁴ az 50/60-as években a gerengeli hőskor szellemi dinamikáját hozza vissza Sopronba. Barth a nehezedő időszak feszült politikumára érzékeny intellektusáról tesz tanúbizonyságot 1670-ben a soros tanácsválasztás előestéjén tartott beszédével, mely a városháza falain látható (utóbb tűzvészben elpusztult) feliratok tükrében idézi azt a Lacknert, aki a soproniak emelkedettebb önképét formálta; egyben hallgatósága figyelmébe ajánlja a Tudós Társaság tevékenységének megújítását.⁴⁵ Sowitsch ellenben, rendkívüli felkészültsége ellenére az írott megnyilatkozásnak kevésbé hódolván, mint Catharina Regina von Greiffenberg ausztriai

⁴² Első rektora: Kövesdy Pál, az *Elementa Linguae Hungaricae* (Lócse, 1686) szerzője. Fabiny, 1986: A soproni evangélikus líceum, i.m. 28-29.

⁴³ Lang kezdetben diakónus-lelkész Wittenbergben, az 1640-es évekből itt kinyomtatott latin nyelvű hitvitái ismertek. Pukánszky méltatja a soproni időszak hasonló, német nyelven írt munkáit; újabb és főképp bővebb irodalom nem áll rendelkezésre. Pukánszky, 2002: *A magyarországi német irodalom*, i.m. 238; 270-271; ld. még Kovács J. L., 1971: A Soproni Nemes Tudósok Társasága, i.m.464.

⁴⁴ A felekezeti könyvtár gazdagítását illetően ld. Friedrich Károly: „Celeberrimae collectiones Sopronienses”. A soproni evangélikus gyülekezet gyűjteményei. SSZ. 44. 1990. 102-106; továbbá Keserű, Bálint (Hrsg.), *Lesestoffe in Westungarn*. I. Sopron 1535-1721. Szeged. 1994. 493-549.

⁴⁵ *Ödenburgisches Rath-Haus*. Pozsony. 1670. Vö. Kovács J. L., 1971: A Soproni Nemes Tudósok Társasága, i.m. 465-466; ill. ugyanő, 2005: „Ti vagytok a Város világossága, i.m. 251; 258.

költőnő gyóntatóatyja az egykorú osztrák és német irodalmi élet véletlen mellékszereplőjeként válik ismertté. A protestánssá lett Greiffenbergek Bécs vallási elnyomása alatt a vidékükről elszármazott Sowitsch család lelkész fiánál keresnek lelki támaszt. A költőnő fiatalon, az 1650-es évek elején D. Kleschtől vesz poétikai órákat. Később morális kétségeivel fordul gyóntatójához, melyek korábbi gyámjával brandenburgi pártfogás mellett kötött házassága okán merülnek fel. A lelkész évekre elnyúló (1668/74) teológiai mérlegelést követően a feloldozást végül megtagadja. A költőnő Sigmund von Birkenhez és nürnbergi köréhez szóló levelekben ad hangot csüggedt várakozásának, pedig Sowitsch nevére írt elégiájában pedig a csalódásának.⁴⁶

Posztkonfesszionális korszakváltás a líceumi virágkorával

Lang lelkészt a győztes ellenreformáció idején Eggenberg hercegné (Anna Maria von Brandenburg-Bayreuth, J. A. Eggenberg herceg protestáns vallásban maradt, Stájerföldről Sopronba áttelepült özvegye) fogadja „udvari” szolgálatába, így menekül meg a zaklatásoktól, s nyer lehetőséget egyúttal a rezidencia falain belül a városi hitgyakorlat szűkös folytatására. Nevezetes gyászbeszéde 1677-ben Anna Paurnfeind bécsi polgárosszony halálára az egy év előtti tűzvész kegyetlen pusztításának állít emléket, hasonlatul a hitvestárs veszteségére.⁴⁷ Sowitsch, illetve Barth lelkészt az istentiszteletekre jó ideje átjáró bécsi skandináv képviselvek pártfogásából kerülnek el a pozsonyi véstörvényeszekre vagy az eperjesi vérbíróságra jellemző atrocitások. Az örökös főispán kismartoni székhelyére kijelölt száműzetés aránylag gyors feloldásával, az ideig-

⁴⁶ A lutheri ortodoxia és a megújulási törekvések ütközésére valló esetet feldolgozza Laufhütte, Hartmut: Der Oedenburgische Drach. Spuren einer theologischen Kontroverse um die Ehe der C. R. von Greiffenberg. *Daphnis*. 20. 1991. 355-402. A Klesch-kapcsolathoz ld. Kovács J. L.: Oberungarische Studenten und Seelsorger in Ödenburg, Ödenburger in Oberungarn im 17. Jahrhundert. In: W. Krieglleder [et al.] (Hrsg.): *Die Sprache und Kultur in der Zips*. Bremen. 2007. 214.

⁴⁷ *Geistliche Wasser-Quelle* (Regensburg 1677). Vö. Kovács J. L., 2005: „Ti vagytok a Város világossága, i.m. 256-257.

lenes imaház birtokában már 1675-ben újraindulhat a korlátozott jogú hitélet, még mielőtt a Sopronban tartott 1681-es országgyűlés – nem utolsósorban Thököly mozgolódására – a szabad királyi városokra és egy-egy, korlátozott számú további térpontra kompromisszumos intézkedéseket hozna. A teljes tilalom idején házaknál tartott áhítatok emlékét őrzi a „Soproni esti imádság” nyomtatvány formában fennmaradt, szerzővel nem azonosítható néhány egyszerű verssora.⁴⁸ Barth a felekezeti alávettetésben közvetlenül Lackner politikai-diplomáciai örökébe lép, midőn az uralkodóház melletti elkötelezettség és a kötelező odaadás kinyilvánítását a szószekről a katolikussággal vállalva felvállalja, egyszer a király születésnapjára, másszor Bécs egykorú török ostroma vagy Buda felszabadítása alkalmából.⁴⁹

Sopron jogaiban visszametszett, ugyan erőteljes többségű evangélikussága önmagára utalt konventje kereteiben folytatja életét, a faácso-latú imaház, illetve 1682-vel újra engedélyezett (volt két intézményében összevont) gimnázium falai közé szorítva, de megfosztva a volt falusi hitközségek támaszától. (Lelkészeik szétszélednek, M. Rosnert Ágfalváról például a szász udvar fogadja szolgálatába.) A közösség inkább már kételkedve fogadja a törökkel tartó Thököly Imre soproni szereplését is Bécs ostroma idején, amikor „visszaadja” részükre a templomokat (1683). Bécs felmentésével, Thököly vereségével gyorsan el is vész a kényelmetlen ajándék. Sopron a Rákóczi-szabadságharc alatt, Vak Botytyán, Ocskay, Bercsényi ostroma során, tekintet nélkül a felekezeti megoszlásra, már egyöntetű „labanc” városnak látszik, ahol a „szedett-ve-tett” kuruc fegyvereseket gúnyoló versezetek forognak közzsájon. A történések mindenekelőtt a városi krónikákat érdeklik. Közülük – az említett, 1700. évvel zárt Payr-krónika mellett – főképp Hans Csányi/Tschány hegymester a bécsújhelyi kivégzésektől Sopron első, 1704-es kuruc ostromáig vezetett (*Ungrische Chronik*), valamint a szabó foglal-

⁴⁸ *Oedenburgisches Abend-Gebet* (h. n. 1674) Idézi: Pukánszky, 2002: *A magyarországi német irodalom*, i.m. 263.; Kovács J. L., 2003: *A soproni Parnasszus*, i.m. 54-55.

⁴⁹ *Kaiserliches Band*. Regensburg. 1681; *Buda recepta laborum Anicianum – Das wieder eroberte Ofen*. Uo. 1686. Vö. Kowalská, Eva: Die Verfolgung und Rettung: Die lutherischen Pastoren in Westungarn in und nach der Trauerdekade. *W. Krieglleder (mint 46.)*, 65-67.

kozású H. G. Ritter időben ennél továbbvitt feljegyzései (*Kriegs-Relation*) érdemelhetnek figyelmet.⁵⁰

Sopron sokat próbált, javaiban megtépzott polgársága a kuruc ostromlás, a Bécs ellen vonuló török had dúlása után, miközben a hadakozásoknak még nincs vége, legelső sorban békét kíván, melynek biztosítékát most már egyértelműen Bécsben látja. Ennek jegyében, felekezeti alávetését változhatatlannak tekintve, Bécshez igazodik evangélikusság is. A narratíva szemléletes formában összpontosul Ferdinand Dobner (1659-1730) ténykedésében és irodalmi munkálkodásában. Dobner a paritásos szerepelosztás jóvoltából protestánsként többször is betölti a városbírói, majd polgármesteri tiszteletet. A hitbuzgó városvezető, aki a tanács részéről abszolválja Sowitsch, majd Barth, egyazon évben elhunyt lelkészek búcsúztatását (1692), a reformáció 200. évfordulójára (1717) pedig hitvallása előtt tisztelgő templomi éneket ír, az 1698. évi szőlő- és lövészünnepen elmondott beszédében a császári- királyi felség túlaradó dicséretét zengi, 1704-ben írt szónokias költeményében is kötelező királyhűsége int, és ernyedetlen ellenállásra buzdít a kuruc ostromlókkal szemben. Az egyébként sokoldalúan felkészült főtisztviselő költői, szónoki képességei nem számottevőek, de a lövészünnep eseményét megörökítő, általa egybeszerkesztett, emblematikus ábrákkal körített emlékfűzettel nagybecsű dokumentumot hagy az utókorra.⁵¹ Dobner reformáció-énekével egyébként frissen katolizált fia, Abraham Egy-

⁵⁰ Mindkét krónika kiadásra került már a 19. század folyamán Paur Iván jóvoltából. A Ritter-krónika magyarul is: *Ritter György János sopronyi polgár krónikája 1701-1719.* (Magyar Történelmi Emlékek. 27. 1875.) Ezt röviden tárgyalja Pukánszky, 2002: *A magyarországi német irodalom*, i.m., 344. Uő. érinti Tobias Friedrich Vock a rekatalizáció menetéről vezetett kéziratos naplóját is (209). A városi krónikák még hosszan tartó történetébe enged bepillantást Kovács J. L., 2002: *Polgári irodalom és kultúra*, i.m. 81-87; 181-185.

⁵¹ *Der Königlichen Frey-Stadt Oedenburg in Nieder-Ungarn Frey- und Trauben-Schieszen.* Regensburg. 1668. Dobner költeményeivel, ill. a Csányi- és Ritter-krónikákból vett részletekkel, egyben a szokásforma történeti dokumentumaival és Buda-környéki párhuzamokkal bővítve Kovács először adja közre (két nyelven): A céltáblákat szőlő díszítse! Szőlő- és lövészünnepek Magyarországon a 16-19. században. Bp. 2009. Dobner pályájáról és a korról a közreadó utószava ad képet (239-255). Ld. még Kovács J. L., 2002: *Polgári irodalom és kultúra*, i.m. 140-144.

dius vitairatban fordul szembe.⁵² A jezsuita iskoladráma mellett ilyen és ehhez hasonló írásművekkel indul a város szűk felekezeti talajon megéledő katolikus irodalma. A másik Dobner-fiú, a régiségbúvár-ügyész Sebastian Ferdinand megmarad a hitében, latinul versel, Czwittinger Dávid nyomdokain a magyar latinitás felé fordul, segíti a Sopronban tanuló gömöri Rotarides Mihályt.⁵³

*

Sopronban az új felekezeti együttélés már jóval II. József türelmi rendelete előtt aránylag súrlódásmentessé válik – részint az evangélikusság visszafogottsága, részint még meglévő többségi súlyuk, gazdasági befolyásuk respektje jóvoltából. Dobnerrel mindenesetre utoljára állt olyan protestáns vezető a város élén, aki eleven részt vállalt annak társadalmi, szellemi életében. A parókia lehető legtávolabb kerül a köznyilvánosságtól,⁵⁴ ám ott munkál a tanintézet arculatformálásában. A filozófiai, teológiai, jogi ismereteket nyújtó, felsőbb fokú líceummá fejlődés útjára lépő gimnázium – megküzdve a Ratio Educationis egységesítő, a felekezeti autonómiát sértő célzatával – most a soproni evangélikusság önbecsülésének záloga, önkifejezésének legfontosabb szervévé válik. Ennek köszönhetően az iskola addigi leglendületesebb korszakát éli mintegy az újabb századfordulóig. Újszerű tényező: a diákság, a tanári kar, a tanterv ütemes magyarosodása – a török után a teljes Dunántúlra

⁵² Kovács J. L., 2003: *A soproni Parnasszus*, i.m. 60-61.

⁵³ Szelestei N. László: Adatok Janus Pannonius 18. századi ismeretéhez. In: Jankovits L., Kecskeméti G. (szerk.): *Janus Pannonius és a humanista irodalmi hagyomány.* Pécs. 1998. 51-60; Tüskés Gábor – Knapp Éva: A magyarországi neolatin irodalom kutatása a 18. században. *ItK. 110.* 2006. 235. (F. Dobner és F. S. Dobner – apa és fia – életrajzi adatai mindkét anyagban egybecsúztatva!)

⁵⁴ A 17. századvég nagy triászán után első kiemelkedő szereplő a bécsi svéd követségi szolgálatból érkező, észak-német származású J. S. Pilgram; Krisztus passiójának szentelt két beszédciklusáról (1723, 1736) ld. Pukánszky, 2002: *A magyarországi német irodalom*, i.m. 239. – A teológiai aktualitásokhoz ld. Csepregi Zoltán: *Prediger hallischer Prägung im Dreieck Wien–Pressburg–Ödenburg.* In: U. Sträter (Hg.): *Interdisziplinäre Pietismusforschungen.* Bd. 2. Halle/Tübingen. 2005. 171-172.

kitágult egyházkerület etnikai-kulturális összetételének vonzásában.⁵⁵ Az átalakulás betetőzése 1790-ben – a II. József németesítő nyelvrendeletével kiváltott össznemzeti felzúdulás nyomán – a diákság magyar önképzőköri-alakítása („Magyar Társaság”), Kis János, leendő költő és szuperintendens és társai fellépésével. A folyamat eredményképpen létrejön az intézmény latin alapokhoz társított, kiegyensúlyozott kétnyelvűsége a kultúrák párbeszédével.

A soproni líceum sok irányból érkező tudós tanárai alkotói sikerekben nem szűkölködnek. Korai fegyvertény 1714-ben: Lackner protestáns-humanista örökségének megidézése. A diákkori antropológiai munkájával is (*Ex Antropologia de principiis nobiscum natis disputatio*, Wittenberg, 1661) említendő, 1682/1712 között rektori tisztelet betöltő Johann Fridelius Lackner polgármesteri centenáriumának szentelt emlékezésgyűjteményt állít össze, kollegák, tanítványok (így az utóbb hitváltó Dobner-fió) részvételével.⁵⁶ Lacknerről ezt követően a tovább katolizálódó és magyarosodó Sopronban jó kétszáz évre méltatlan módon elfeledkeznek. Fridelius reprezentatív kiadványával azonos hullámhosszon jelentkezik a vágbesztercei születésű Hajnóczy Dániel, nyugalmazott rektor, *Iter Neosoliense* című, kéziratban fennmaradt, Sopron jelene-múltja körül forgó dialógusművével (1739), megörökítve a Sopronba meghívott Oertel lelkész és az őt Besztercebányától a városig kísérő küldöttség bölcs társalkodását.⁵⁷ Mások, orvos-polihisztorokkal (Karl Fr. Löw, Adam Gensel) karöltve, akár szenvedélyes gyűjtőtevékenységgel is, követik a reáliák (fizika, közet- és ásványtan, földrajz, flóra, régiségtan stb.) hívását. J. Chr. Deccard rektor (Hajnóczy felettse

⁵⁵ A folyamatot a tanulmányai befejezése után Wittenbergben maradt soproni tudós pedagógus, Johannes Röschel 1689-es tantervi javaslatától Ribini János rektor *Oratio de Cullura Linguae Hungaricae*-jéig (Sopron, 1751) és azon túl ld. Fabiny, 1986: A soproni evangélikus líceum, i.m. 35-37, 47-49.

⁵⁶ *B. Domini Christophori Lackneri [...] vitae curriculum*. Regensburg. 1714. – A soproni vonatkozású tudományos anyag a Lackner-féle Önéletrajztól kezdve hasznosul Bél Mátyás *Notitia Hungariae*-ja hátrahagyott részét képező „Sopron vármegye leírása”-ban is, amelynek három kötete kétnyelvű változatban csak nemrégiben került kiadásra (Sopron, 2001-2006).

⁵⁷ Részletek magyarul: Hajnóczy Dániel 1739. évi városleírása Sopronról. *SSZ. 19.* 1965. 257-267; 362-369.

és apósa) Löw-vel írt botanikai munkája kézirati formában is az időszak maradandó alkotása.⁵⁸ Az országhatáron belül és kívül kibontakozó tapasztalatcsere számos nemzetközi tudóstársasági tagságot, tisztséget eredményez Sopronnak (Bécs, Berlin, Jena).⁵⁹

*

A líceum új tudományossága mellett az addig sem igazán virágzó irodalmi formák egy időre már-már elhalnak; a templomi beszéd korábbi életessége is megcsappan. Ezzel szemben kibontakozik a tágabb keretekben társadalmiasult szabad művelődés és Sopron erre alapozott, polgárosuló városi kultúrája; bázisa: az 1720-as évektől végre gyökeret vert nyomdatevékenység,⁶⁰ a városi palotákkal (Esterházyak, Széchenyiek, Festetichek) fölerősödő főúri jelenlét, a század közepétől meginduló színházi élet (állandó színház: 1769), a társasági élet. Most újra-elevenedik és háborús helyzettől, valláspolitikai konfliktusoktól immár nem terhelve termékeny talajra talál a közeli Bécs természetes vonzása. A táguló szemhatáron egy-egy műkedvelő literátor felfigyel a nyelvtérületi központokban, akár Bécsben is formálódó irodalmi-polgárosító törekvésekre, mint Gottsched Lipcséből hirdetett, klasszicista hangolású ízlésreformja vagy a Gellert-fabulák erkölcspedagógiája. Georg F. Pamer, barokk szónokiasságú Mária Terézia-ódájával ismertté vált ügyvéd levelező kapcsolatra lép Gottscheddel. Gellerthez próbál közelíteni bizonyos, közelebből nem ismert (katolikus?) Mark Friedrich diák.⁶¹ Nem tűnik fel viszont városi kapcsolata az alkalmasint líceumi műhely-

⁵⁸ Csapody István: Loew és Deccard „Flora Semproniensis”-e. *SSZ. 15.* 1961. 28-36.

⁵⁹ A reáliák oktatásáról, egy hazai tudóstársaság meghiúsult terveiről ld. Szála Erzsébet: *Nyugat-Magyarország művelődés- és ipartörténetéből*. Piliscsaba; Sopron. 2004. 31-41; 79-84. – Az időszak monografikus feldolgozása a tudós szereplők és életművek adataival: Németh Sámuel: *A soproni evangélikus líceum történetének egy százada. 1681-1781.* (1944.) Sopron. 2007.

⁶⁰ Vö. Kovács J. L., 2003: *A soproni Parnasszus, i.m.*, 60-62.

⁶¹ Hammerl Lajos: Pamer György Ferdinánd, a megújított német irodalom magyarországi úttörője. *SSZ. 16.* 1962. 319-326; Fried István: Egy elfelejtett Gellert-level. *SSZ. 25.* 1971. 267-268. Vö. Kovács J. L., 2002: *Polgári irodalom és kultúra, i.m.*, 150-155. – Pamer emlékkönyve őrizte meg helyi és tágabb érintkezéseinek nyomait (bejegyzés, portrémetaszt stb.)

ből kikerült, rövid életű, anonim szerzőségű „morális” hetilapnak (1779), mely gottschedi mintát követ mondandóiban és formálásában.⁶²

A század későbbi folyamán Sopron jénai diákjai már a Sturm und Drang és a weimari-jenai újklasszicitás nagy képviselői: Goethe, Schiller iránt lelkesednek. A német irodalmi aktualitások az átfogó megújítása előtt álló magyar irodalmi élet szóvivőit is magukkal ragadják. Kis János 1791-ben már előzetes ismeretek birtokában indul társaival (göttingai kitérővel) Jénába. Bizonyos Lakfalvy Eduárd Schillerhez írt levelében a költőnek magyar történeti témákat ajánl feldolgozásra.⁶³

A német nyelviség utóvédharca

Az előbbieknél tovább jut az emeltebb városi környezetből, amely bécsi körökkel mind szorosabb kapcsolatokat ápol, Therese Marie von Artner („Artner Teréz”, 1772-1829). A szülők az apa katonai pályája okán a várostól jobbra távol élő evangélikus soproniak. Therese tízéves korától nevelkedik Sopronban, szülei korai halála után részint Zay grófék Nyitra-vidéki körében, részint rokonoknál húzódik meg, Bécsben azonban gyakran megfordul. Utolsó éveit hűgánál, Zágrábban tölti. Jelesebb tehetségét a város nem is kötheti magához. Korai pásztorjátéka, a moralizáló klasszicista idill költői divatát követő *Das Fest der Tugend* (Az erény ünnepe) 1798-ban ugyan a soproni nyomda termékeként lát napvilágot. A *Feldblumen auf Ungarns Fluren, gesammelt von Nina und Theone* (Magyar mezők virágai, gyűjté Nina és Theone) gyűjteménye, melyet gyermekkori társnőjével, a ma már alig ismert bécsi Marianne Tiell-lel közösen, név nélkül állít össze, két évvel később azonban már jénai kiadónál kerül kiadásra. Az előbeszéd a honi német poézis parla-

⁶² *Wochenschrift für die Liebhaber der Geschichte, der Erdbeschreibung, der Naturkunde, der Weltweisheit und der schönen Wissenschaften*. Ld. Fried I.: Gottschedianus pietista folyóirat Sopronban. SSZ. 38. 1984. 29-42.

⁶³ Vö. Kovács J. L., 2002: Polgári irodalom és kultúra, i.m. 155-163.

giasságára utal „mentségképpen”.⁶⁴ Artner lényegében Bécs felé tekint, tájékozódási pontjai: Caroline Pichler, Gabrielle Baumberg-Batsányi és – néhány drámakísérlet vonzatában – maga a nagy Franz Grillparzer, akikkel személyes kapcsolatban áll. Újabb munkái (*Neuere Gedichte von Theone*, 1806; *Die Schlacht von Aspern*, 1810; *Gedichte*, 1818) a napóleoni küzdelmek nyomán felgyúlt osztrák birodalmi patriotizmus hullámához kapcsolódnak.⁶⁵ Művei ritkán idézik Sopront vagy élete más magyarországi helyszíneit, ezért különleges jelentőséggel bír a reformáció három évszázados ünnepére írt „kantátája” és a soproniak címére szóló ajánlás.

A város felekezeti közössége ezalatt változatlanul líceuma vagy a nemrég alapított polgári iskola előmenetelének örvendhet. A türelmi rendelet óta szabadabbá vált helyzetben fellendül a felvidéki kapcsolatok vendéglátása. A tanárvendégek, mint a kézsmárki Schwartner (Martin) Márton, Bredeczky Sámuel (S. Bredetzky, Sárosból) képviselik azt, a kifejlett hungarus-tudatú tudós- és íróértelmiséget, amely ez idő tájt a magyar irodalmi-szellemi polgárosulás induló, Pest-Budára fókuszált programjához kíván csatlakozni. Törekvéseik lényeges mozzanata ettől függetlenül: a latin mint tudományos nyelv németre váltása.⁶⁶ Az említettektől eltérően inkább az összmonarchia multikulturalitás-eszményét képviseli Karl Georg Rummy („Rummy Károly György”), lőcsei *Musen-Almanach*-jával (1807), Bécsben kiadott gazdálkodási tankönyvével, földrajzi-statisztikai szótárával akkor már ismert polihisztor, aki 1810/13 között tanít Sopronban, itt német stilisztikai vitairatát is meg-

⁶⁴ Tarnói László: Ungarnimage um 1800: Ungarn: Heimat und/oder Fremde – auf deutsch. *Palimpszeszt* 9 (1998), www.btk.elte.hu/palimpszeszt/ (lehívás: 2011.)

⁶⁵ *Boronkai Szabolcs*: Arcképek Sopron XIX. századi német nyelvű irodalmi életéből. 1. Therese Marie von Artner (*Artner Teréz*). SSZ. 50. 1996. 333-334.

⁶⁶ Vö. Mastalirné Zádor Mária: Schwartner soproni kapcsolatai. SSZ. 16. 1972. 245-253; Leitner József: Bredeczky Sámuel. SSZ. 2. 1938. 67-73; Kovács J. L.: Soproni diákok Goethe és Schiller rajongói között. SSZ. 64. 2010. 441-447 – Csak diákként is megemlítendő a győri Schedius (Ludwig/Lajos), később szintúgy a pesti egyetem tanára, aki a Sopronból távozó Schwartnert német versben búcsúztatja. Ld. Mastalirné, 1972: Schwartner soproni, i.m., 249-250.

írja. A tanár-vendégek eszméletbeli mintái mindazáltal kevés nyomot hagynak a városban.

A 18-19. század fordulóján a német Sopron szellemi erőtartalmakai kimerülőben vannak. Talán ezt érezték meg 1804-ben a líceumi „Német Társaság” elindítói. De versenybe száll a Jénából hazatért és Kazinczyval szövetségben a magyar irodalmi megújulásért fellépő Kis János (1770-1846) is a megüresedő tér kitöltéséért. Első (győri, kővágóörsi) éveit után 1808-ban tér vissza Sopronba lelkeszként, hogy mint költő és irodalom-szervező a várost, ahol diákként a Magyar Társaságot kezdeményezte, miközben a dunántúli egyházkerület szuperintendensévé is megválasztják, az újuló magyar irodalom egyik alközpontjává avassa. Ebbéli érdekeit egykori tanuló társa, az utódintézmény mai névadójául szolgáló Berzsenyi Dániel költői tehetségének felfedezése is gyarapítja. Kis kettős kultúrája költészete német forrásháttérrel, fordításával pótol valamit a helyben hiányzó hungarus-szemléletből.

*

Kissel a nemzeti magyar irodalom „megvetette a lábát” a német Sopronban, ahol a magyarosodás a reformkor és a modern polgárosulás új lendületével folytatódik. Német szálon a lelkeszek vagy a parókiához legközelebb álló egyének körében éled meg egy utolsó kibontakozás – a szolgálattól elválasztott szabad tevékenység formájában, kétségekkel teli szerzői becsvággyal – a rövid életű, noha aránylag nagyra hivatott Leopold Petz (1794-1840) vagy – már Petz halál után – Moritz Kolbenheyer (1810-1884) munkásságában.⁶⁷ Petz a német klasszicizmusnak elkötelezett eredeti költeményei életében meg sem jelentek. Szerencsésebb (eredeti nyelvekből készített) drámafordításai: *Tetralogie tragischer Meisterwerke* (Aiszkhülosz, Szophoklész, Calderon, Shakespeare, 1824), melyek sorát még bővíti, így összesen három Shakespeare-darab-

⁶⁷ Ld. Boronkai Sz.: Arcképek... 3. Leopold Petz; 4. Moritz Kolbenheyer; 5. Király József Pál. SSZ. 51. 1997. 135-139; 242-246; 356-359. – Boronkay – Th. Artnerrel kezdődően – szakmonográfiában is ábrázolja a korszakot: *Bedeutungsverlust und Identitätskrise. Ödenburgs deutschsprachige Literatur und Kultur im 19. Jahrhundert*. Bern etc. 2000. Uő. szöveggyűjteményt is kiadott a szerzőkből: *Deutschsprachige Literatur und Kultur im Raum Ödenburg/Sopron (1790-1900)*. (*Deutschsprachige Texte aus Ungarn: 4.*) Bp. 2002.

jával (*Lear király, Julius Caesar, Coriolanus*) kap helyet 1836-ban egy, új fordításokat bemutató, illusztrált lipcsei összkiadásban. A *Coriolanust* végül átveszi a nagy Reclam Kiadó is (1868). Lipcsei sikeréhez, persze (s ha tetszik, újra protestáns „összefogással”), a tetralógiát Kassán, külön a *Lear királyt* Pesten is kiadó Otto Wigand (Göttingából) és Lipcsében nyomdokaiba lépő Georg öccse pártfogására is szükség volt.⁶⁸ Petzet egyébként a magyar irodalmi fordítás kezdeteinél is ott találjuk. (Fáy A., Kisfaludy S.) Az Eperjesről Sopronba került Kolbenheyer is fordításairól ismertebb. A magyar irodalom fordítása az 1840-es évekre főstratégiává lesz az önálló lehetőségekkel megcsalott hazai német szerzők számára. Részint kortárs magyar költőkből, főként Petőfiből szemelget, részint pedig – földije és barátja, Gustav Heckenast pesti kiadó felkérésére – Arany Toldi-trilógiáját fordítja. A Toldival kapcsolatba kerül a Német-földről Bécsbe telepedett (N. B.: protestáns vallású) írófejedelemmel, Friedrich Hebbellel, tanulságos levelezésük a mű költői súlyát, műfaji karakterét, motívumkörnyezetét érinti.

Befejezésül idézzük fel – felekezet-közelből – a városszél és a vidék anyanyelvű örökségét feldolgozó Johann Reinhard Bünker (1863-1914) kevésbé ismert alakját. Karintiából indult, Felső-örs felekezeti tanítóképzőjében tanult, Sopronban előbb pedagógus volt, majd a városi múzeum munkatársa lett. A képzőben a határvidék népi kultúrájához és „hiénc” dialektusban formált folklórához közel kerülve, Sopronban kiterjedt gyűjtő-kutató munkába kezd a táji etnográfia és népköltés körében, Pesttől Berlinig sokfelé közzétett, sokfelől elismert eredményekkel. (*Schwänke, Sagen und Märchen in heanzischer Mundart*, Leipzig, 1906; stb.).⁶⁹ Gyűjtőterepének legnagyobb része Trianonnal hamarosan Ausztriához került. A nyelvi dialektusra egyébként már Theresia

⁶⁸ Otto Wigand egyébként a soproni evangélikusoknál tanult Döbrentei Gábor „Külföldi színjátékait” is kiadja, sőt, Artnernek is szolgálatára áll két drámáját és útleveleit illetően. Vö. Komáromi, Sándor: *Vom deutschen zum ungarischen Buch*. Verlegerische Wege der Gebrüder Wigand im Wandel der Sprachlandschaft in Pressburg, Kaschau und Pest vor 1848. *Jahrb. der ungarischen Germanistik*. 2002. 79-81.

⁶⁹ Vö. Tompos Ernő: J. R. B. 1863-1914. SSZ. 33. 1979. 357-361; Schmidt, Leopold: J. R. B. und die Erforschung des Volksgutes im Burgenland. Wien. 1979; Bünker, Otto: J. R. B. Sein Leben für die Volkskunde. Eisenstadt. 1982.

Artner figyelmes lett, mint azt 1798-ban a harkai tiszteletest esküvője alkalmából a hívónép szájába adott köszöntőverse mutatja.⁷⁰ Sopronban irodalmi német nyelven írt művekkel szórványosan találkozhatunk még az 1930-as évekig, például (a szintén evangélikus gyökerű) Becht Rezső-nél (1893-1976).⁷¹ Az evangélikusság munkálkodásával zajló évszázados, megszakítatlan folyamat azonban lezárul Kolbenheyerrel.

KITEKINTŐ

Szűcs Anita

„Belgitude”, avagy létezik-e belga nemzeti identitás?

A belga nemzeti identitás története sok szempontból rendhagyó utat járt és jár be. Míg az európai nemzetállam több-kevesebb sikerrel működő politikai alapképlete szerint a politikai közösség összetartó erejét, szuverenitását és legitimitását a közösségalkotó nemzet adja, Belgiumban nem él belga etnikum. Két erős regionális identitással, különálló nyelvvel, kultúrával, vallással rendelkező csoport alkotja az államot. A flamandok és a vallonok történelme hol összefonódott, hol elvált, de a regionális identitást tartósan felülíró, erős, széthúzás nélküli nemzeti identitást nem alkotott. Első pillantásra éppen ezért Belgium gyenge, nemzeti narratíva nélküli államnak látszhat. A szakirodalom és a sajtó rendszeresen tárgyalja az állam szétesésének esélyeit, a föderalizált szerkezet miatt a belga állampolgárokat hét kormány igazgatja, a 2011-es választások után 589 napig Belgium nemzeti kormány nélkül volt. A rendhagyó politikai képlet és az erős regionális identitások ellenére a belga nemzet kollektív identitása létezik, és összetartja a két különálló régiót. A tanulmány a nemzetállamot szétfeszítő és összetartó erőket vizsgálva bemutatja, hogy a regionális és a nemzeti identitás hogyan formája a belga állam csoportkoherenciáját, magyarázatot keres arra, hogy miért van – és remélhetőleg, marad is – egyben Belgium.

Létezik-e belga identitás?

Belgiumban az identitás kérdése egészen a 20. századig nem játszott központi szerepet a politikaformálásban. A 20. század elejétől kezdtek

---

⁷⁰ Kovács J. L., 2002: Polgári irodalom és kultúra, i.m., 170-171. A dialektusnyelv további irodalmi jelenlétéről ld. Uő., 2003: *A soproni Parnasszus, i.m.* 149-167.

⁷¹ Szabó Jenő: Emlékező gondolatok Becht Rezsőről. *SSZ.* 30. 1976. 4. 361-373. (Művei bibliográfiájával.)